

dr Elżbieta Płóciennik
Uniwersytet Łódzki
Wydział Nauk o Wychowaniu
Katedra Pedagogiki Przedszkolnej i Wczesnoszkolnej

Rozwijanie zdolności dziecka w wieku przedszkolnym

Opublikowane w: Bonar J., Buła A., red. (2011), *Poznać – Zrozumieć - Doświadczyć. Teoretyczne podstawy praktycznego kształcenia nauczycieli wczesnej edukacji*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” (ss.191-210).

Poszukiwania aktywizujących metod i technik pracy z dzieckiem w wieku przedszkolnym oraz wieloletnie doświadczenia zawodowe związane z pracą w przedszkolu uświadomiły mi, że rozwijanie twórczości u dzieci i młodzieży w programach szkolnych i przedszkolnych popularyzowane jest przede wszystkim w formie teoretycznej, jako hasła wychowawcze, często bez pokrycia w praktyce. Przyczyną takiej sytuacji jest utrzymująca się nadal przewaga tradycyjnych metod dydaktycznych, pomijających często rozwój ważnych psychicznych procesów poznawczych (między innymi percepcji polisensorycznej, wyobraźni, myślenia przyczynowo-skutkowego, pytajnego, dywergencyjnego) i emocjonalno-motywacyjnych dzieci (między innymi ekspresji werbalnej, zaangażowania oraz samodzielności w generowaniu i podejmowaniu problemów).

Napotkane przeze mnie bariery informacyjne na temat skutecznych technik i rozwiązań metodycznych ułatwiających nauczycielowi wczesnej edukacji stymulowanie zdolności dziecka na poziomie edukacji przedszkolnej stały się zasadniczym powodem samodzielnego konstruowania przeze mnie narzędzi dydaktycznych i diagnostycznych, wdrażania ich w praktykę przedszkolną podczas codziennych zajęć z dziećmi oraz systematycznego dokonywania oceny skuteczności skonstruowanych środków dydaktycznych i narzędzi badawczych.

Działania moje zbiegły się w pewnym momencie z ogólnopolskimi badaniami dojrzałości szkolnej 6-latków pod nazwą „*Dziecko sześćioletnie u progu nauki szkolnej*” przeprowadzonymi w roku 2006 pod patronatem MEN przez Zespół Badawczy z Akademii Świętokrzyskiej w Kielcach¹. Wyniki badań wskazały, że przy rozwijaniu sprawności

¹ Raporty z przeprowadzonych badań na terenie poszczególnych województw zamieszczone zostały na stronie internetowej: <http://6latki.radosnaoferta.pl/index.php/Strony/Pokaz/WynikiBadan>.

intelektualnych dzieci nauczyciele przedszkoli mniejszą uwagę zwracają na rozwijanie umiejętności rozumienia czytanego tekstu, rozumowania i logicznego myślenia na podstawie obrazków i historyjek obrazkowych - właśnie te umiejętności są słabiej rozwijane u dzieci w wieku przedszkolnym. Badania tego typu przeprowadzono po raz pierwszy w latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia, kolejne w latach dziewięćdziesiątych². Wyniki wszystkich trzech badań były podobne pod względem poziomu umiejętności dzieci w zakresie rozwiązywania zadań wymagających zdolności analizy i syntezy, rozumowania i myślenia przyczynowo-skutkowego. Zatem od wielu lat niewiele się zmieniło w pobudzaniu i rozwijaniu myślenia przedszkolaków – poziom tych umiejętności jest zbyt niski w stosunku do potencjału rozwojowego dziecka.

Biorąc pod uwagę, że jednym z celów współczesnej pedagogiki opartej na holizmie, humanizmie, egzystencjalizmie oraz konstruktywizmie³ jest wszechstronny i optymalny rozwój jednostki, czyli ciągłe jej doskonalenie się w wyniku własnej aktywności, należałoby się bliżej przyjrzeć warunkom pobudzania i rozwijania różnych zdolności dziecka na poziomie edukacji przedszkolnej.

1. Znaczenie edukacji przedszkolnej dla rozwoju jednostki

Wszechstronny i harmonijny rozwój jednostki następuje tylko przy bezpośrednim kontakcie z poznawaną rzeczywistością, w toku praktycznego działania z wykorzystaniem metod problemowych i technik rozwijających różne rodzaje, operacje i struktury myślenia⁴, przy wszechstronnym poznawaniu rzeczy, zjawisk i ludzi oraz jednoczesnym rozwijaniu własnych zdolności i zainteresowań, doskonaleniu posiadanych umiejętności⁵.

Wielu pedagogów i psychologów wpisało swoje koncepcje dotyczące rozwoju dziecka w wieku przedszkolnym w klasykę i podstawę pedagogiki przedszkolnej, między innymi:

- L.S. Wygotski poprzez teorię o sytuacjach sprzyjających uczeniu się i „*strefie najbliższego rozwoju*” dał podstawy teoretyczne do stymulacji rozwoju procesów

² B. Wilgocka-Okoń, *Gotowość szkolna dzieci sześciolletnich*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003, s.21-23.

³ Por.: publikacje dotyczące tendencji zmian i kierunków we współczesnej filozofii i pedagogice J.P. Sartra, G. Marcela, E. Fromma, A. M. Masłowa, C.S. Rogera.

⁴ N.N. Poddjakow, *Myślenie przedszkolaka*, WSiP, Warszawa 1983; E. Nęcka, J. Orzechowski, B. Szymura, *Psychologia poznawcza*, SWPS i PWN, Warszawa 2006.

⁵ J. Sołowiej, *Psychologia twórczości*, Wyd., Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1997.

psychicznych oraz lepszego zrozumienia procesu uwewnętrznienia (internalizacji) pojęć poprzez aktywność własną jednostki i stymulację zewnętrzną środowiska⁶.

- J. S. Bruner wskazał na potrzebę przetwarzania zdobytych przez dziecko informacji, posługiwania się nimi przy ocenie i kontrolowaniu własnych pomysłów w różnych obszarach uczenia się, czyli na potrzebę uczenia się przez eksplorację i bezpośredni kontakt z rzeczywistością⁷.
- J. Piaget sformułował podstawy operacyjnej koncepcji inteligencji oraz teorii rozwoju poznawczego dziecka dzięki prowadzeniu badań empirycznych w obszarze rozwiązywania przez dziecko problemów logiczno-matematycznych, asymilacji i akomodacji wiedzy, pojęć i doświadczeń oraz znaczenia tych procesów dla zmian rozwojowych w myśleniu dziecka⁸.
- N.N. Poddjakow dowiódł skuteczność doświadczenia percepcyjnego i oddziaływania dydaktycznego w kształtowaniu wyobrazeniowego myślenia u dzieci przy uwzględnieniu zasad interioryzacji: najpierw zachęcanie dzieci do systematycznej obserwacji realnych przedmiotów poddawanych różnym manipulacjom, pokazywanie dziecku kolejnych, stopniowych zmian, a następnie zastępowanie przedmiotów rysunkami i wyobrażeniami, a działań zewnętrznych – operacjami umysłowymi⁹.

W wielu krajach europejskich oraz na innych kontynentach zauważa się znaczenie dzieciństwa dla rozwoju człowieka, stąd edukacja przedszkolna jest tam ważnym elementem kształcenia, traktowanym na równi z edukacją na wyższych poziomach kształcenia¹⁰. Cele wychowania i edukacji stanowią spójną całość, co wspiera rozwój jednostki w ciągu całej jego kariery edukacyjnej. Dlatego priorytetami edukacji przedszkolnej w wielu krajach europejskich są następujące zadania:

- Przyczynianie się do harmonijnego rozwoju dziecięcej osobowości i kreatywności.
- Pomoc dziecku w osiąganiu samodzielności i niezależności.

⁶ L.S. Wygotski, *Nauczanie a rozwój w wieku przedszkolnym* [w:] *Wybrane prace pedagogiczne*, PWN, Warszawa 1971.

⁷ J. Bruner, *Poza dostarczone informacje*, tłum. B. Mroziak, PWN, Warszawa 1978.

⁸ J. Piaget, *Studia z psychologii dziecka*, PWN, Warszawa 1966.

⁹ N.N. Poddjakow, *Myślenie przedszkolaka*, dz. cyt.

¹⁰ Według mnie brakuje opracowań ogólnościowych w obszarze priorytetów edukacyjnych i podstawowych treści realizowanych w przedszkolach w poszczególnych krajach – badania takie są długotrwałe a modyfikacje są długofalowe i przebiegają na przestrzeni wielu lat. Stąd przy analizie celów i treści programowych posłużę się dostępnymi publikacjami z lat 90-tych, informacjami dostępnymi na stronach internetowych oraz wybranymi artykułami z czasopisma „Wychowanie w Przedszkolu”.

- Rozwijanie indywidualnych zdolności.

Poza tym w poszczególnych państwach podkreślane są inne zadania wobec dzieci w wieku przedszkolnym, na przykład w:

- **Belgii:** rozwijanie biegłości intelektualnej, ekspresji i komunikacji;
- **Danii:** wdrażanie do zabawy i współpracy z innymi dziećmi;
- **Grecji:** wprowadzanie dziecka w świat wartości, pielęgnowanie umysłowego i estetycznego rozwoju w klimacie wolności, bezpieczeństwa i warunków stymulujących;
- **Hiszpanii:** pielęgnowanie indywidualności, wdrażanie do uczestnictwa w grupie, wdrażanie do rozumienia środowiska przyrodniczego i społecznego;
- **Portugalii:** ścisła współpraca z rodziną, ochrona zdrowia, niwelowanie deficytów rozwojowych¹¹.
- **Francji:** rozwój wszechstronnej aktywności dziecka, umiejętności twórczych, promowanie komunikacji oraz słownej i pisemnej ekspresji, rozwijanie osobowości i maksymalnych możliwości dziecka, wyrównywanie szans edukacyjnych i transmisja wiedzy i kultury; zwrócenie uwagi na problem niepowodzeń dziecka – są one niepowodzeniami w takim samym stopniu rodziców jak i nauczycieli¹².
- **Wielkiej Brytanii:** nauka języka, obserwacja otaczającego świata, rozróżnianie zachodzących w nim zmian, rozwój postaw moralnych i społecznych, rozwój dziecięcej wrażliwości¹³.
- **Niemczech:** uczenie dziecka życia w społeczeństwie i grupie przedszkolnej w toku zabawy, przyswajanie podstawowych zasad higieny i regularnego trybu życia, tworzenie warunków do efektywnej edukacji integracyjnej, dbanie o rozwój zarówno fizyczny, jak i intelektualny dzieci oraz sukcesywne przygotowywanie do wdrożenia dziecka w zbliżające się obowiązki szkolne z uwzględnieniem możliwości przekazywania własnych wartości przez poszczególne społeczności¹⁴.

¹¹ Raport p.t. *Structures of the Educations and initial training systems in the European Union*, European Commission, Luxembourg, 1995.

¹² A. Rurka, *Twoje niepowodzenia mnie interesują. O przeciwdziałaniu niepowodzeniom szkolnym we Francji*, „Wychowanie w Przedszkolu” nr 10/ 2002.

¹³ B. Jasiuk, *Wrażenia z przedszkola w Londynie*, „Wychowanie w Przedszkolu”, nr 3/1999.

¹⁴ Informacje pochodzą z artykułu zamieszczonego na stronie internetowej Międzynarodowej Organizacji Wychowania Przedszkolnego OMEP: <http://www.omep.org.pl/ze-wiata/29-edukacja-przedszkolna-w-niemczech-zarys-ogolny.html>

Choć w Europie nie ma konieczności ujednolicania systemów edukacyjnych i treści programowych, choć każde z państw członkowskich UE ma prawo decydować o priorytetowych celach i zadaniach, wynikających z własnej kultury, tradycji, potrzeb, systemu wartości, to jednak zaznacza się wyraźnie we wszystkich wymienionych państwach zwrot ku podmiotowemu traktowaniu dziecka i ku edukacji rozwojowej, a szeroko pojęty rozwój obejmuje takie obszary, jak: komunikacja, ekspresja, kreatywność, myślenie, samodzielność, umiejętność zabawy i pracy, eksploracja. Rola dorosłych polega na organizacji warunków do zabawy oraz zajęć dla dzieci oraz na angażowaniu się w zajęcia dzieci w sposób zachęcający je do uczenia się poznawczego i kulturowego, czyli wspierać i ukierunkowywać dzieci w rozwoju społecznym i umysłowym¹⁵. Poza tym w istniejących programach wczesnej edukacji określono cele społeczne, eksponujące aktywną współpracę i integrację z innymi, respektowanie podstawowych zasad równości, podkreślanie znaczenia rozwoju jednostki z jej prawem do samodzielności, własnej odrębności i niepowtarzalności. Niektóre kraje członkowskie - zwłaszcza te bardziej rozwinięte pod względem ekonomicznym - w swoich programach ukierunkowują proces wychowania także na takie cechy, jak: tolerancja, odpowiedzialność i gotowość świadczenia usług wobec innych, bardziej potrzebujących. Natomiast aktualizacja treści programowych na poziomie wczesnej edukacji zmierza w kierunku szeroko rozumianego wychowania zdrowotnego i ekologicznego - przez rozwijanie świadomości znaczenia zdrowia i nawyku dbania o nie, w powiązaniu z ochroną środowiska¹⁶.

Podobną tendencję można zaobserwować w edukacji przedszkolnej poza Europą, np. w **Libanie** główny nacisk kładzie się na rozwój umysłowy: naukę matematyki, języka arabskiego oraz angielskiego lub/i francuskiego (lekcje prywatne), rozwój umiejętności obserwacji otaczającego świata, postaw społecznych, umiejętności posługiwania się komputerem. W przedszkolach libańskich prowadzone są także zajęcia z zakresu wychowania estetycznego: muzyki, rytmiki i plastyki. Istotną rolę w rozwoju duchowym dziecka pełnią tam opowiadki umoralniające prezentowane w przedszkolu każdego dnia¹⁷.

Z kolei w Japonii duże znaczenie przypisuje się wychowaniu grupowemu, które oparte jest na stymulowaniu rozwoju dzieci w kontekście jednostkowym i grupowym przy zastosowaniu metody dialogu i przestrzegania norm życia grupowego. Ponadto japońskie

¹⁵ EACEA, *Wczesna edukacja i opieka nad dzieckiem w Europie: zmniejszanie nierówności społecznych i kulturowych*, tłum. z jęz. angielskiego E. Kolanowska, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2009.

¹⁶ K. Kamińska, Edukacja początkowa w krajach Unii Europejskiej, „Edukacja i Dialog”, nr 2/1998.

¹⁷ E. Tytko, *Przedszkole w Bejrucie*, „Wychowanie w Przedszkolu”, nr 1/ 2002.

ministerstwo oświaty sformułowało kilka zadań, które powinny być przestrzegane przez nauczyciela przedszkola:

- nie uczyć, a żyć z dzieckiem; w procesie wychowania wykorzystać naturalne warunki i sytuacje życia codziennego oraz być wzorem i przykładem społecznego i moralnego zachowania;
- kształcić określone jakościowo normy, prowadzące do wychowania dobrego, zdyscyplinowanego i pracowitego obywatela Japonii;
- uświadamiać dzieciom w twórczym procesie nauczania obecność i interesy innych członków społeczności i ich wzajemne zależności;
- przyjąć jako kryterium efektywności nie rezultat i jakość pracy poszczególnych dzieci lecz całej grupy, ponieważ konieczne jest uświadomienie każdemu jego roli, jaką spełnia w społeczności;
- przyuczać dzieci do rozwiązywania trudnych problemów grupy, a także swoich indywidualnych, a więc uczyć samodzielności i umiejętności pokonywania trudności¹⁸.

W rozwiązaniu chińskim przyjęto nieco inną koncepcję - zajęcia w przedszkolu prowadzone są metoda codziennych gier intelektualnych i sportowych. Wykorzystuje się również ukierunkowaną obserwację i wdraża dzieci do współdziałania między sobą¹⁹.

Natomiast w **USA** podstawowym celem przedszkoli, zarówno państwowych jak i prywatnych, jest przygotowanie dziecka do życia poprzez kształtowanie nawyków samodzielnego pokonywania przeszkód, stawianie czoła trudnościom, rozwiązywanie problemów praktycznych. Dzięki opanowaniu tych umiejętności dziecko w sposób bezkonfliktowy i bezstresowy może włączyć się do lokalnych grup społecznych. Na wysoką jakość amerykańskich przedszkoli wpływ mają zarówno warunki materialne (dobre warunki lokalowe, wyposażenie i otoczenie przedszkola, sprzęt i zabawki o różnorodnym zastosowaniu, stymulujące pamięć i tok myślenia), wymagania wobec nauczycieli, jak i stosowane metody pracy z małym dzieckiem – bliskie metodzie M. Montessori oraz oparte na badaniach empirycznych współczesnych psychologów²⁰.

¹⁸ Informacje pochodzą z artykułu zamieszczonego na stronie internetowej Międzynarodowej Organizacji Wychowania Przedszkolnego OMEP: <http://www.omep.org.pl/ze-wiata/28-wychowanie-przedszkolne-w-wybranych-krajach-azji.html>.

¹⁹ Tamże.

²⁰ M. Ziółkowska-Sobecka, *O przedszkolach w USA i gdzie indziej*, „Wychowanie w Przedszkolu”, Nr 5/ 1999.

A zatem, ogólną tendencją w edukacji przedszkolnej na świecie jest optymalne wspieranie i rozwijanie wszechstronnego rozwoju dziecka w wieku przedszkolnym w sposób zabawowy, przy bezpośrednim kontakcie z poznawaną rzeczywistością, w toku praktycznego działania jednostki w grupie rówieśniczej z wykorzystaniem metod problemowych i technik rozwijających różne rodzaje, operacje i struktury myślenia przy jednoczesnym rozwijaniu jej zdolności, zainteresowań i doskonaleniu posiadanych umiejętności.

2. Koncepcje zdolności

W literaturze można odnaleźć wiele różnorodnych koncepcji zdolności, pojawiły się także nowe synonimy tego pojęcia. Zdolności określa się jako: **predyspozycje** (podatność i skłonność do uzyskiwania osiągnięć w danej dziedzinie lub czynności, **kompetencje** nabywane w toku uczenia się, **potencjalne możliwości intelektualne** (lub inne niż intelektualne) ujawniające się w obiektywnych i subiektywnych osiągnięciach jednostki, rozwijane w sprzyjających warunkach czy **uzdolnienia** (wybitne zdolności) w danej dziedzinie aktywności, których wskaźnikiem są osiągnięcia, sukces i mistrzostwo²¹.

Zarówno zdolności rozumiane jako wrodzone predyspozycje, kompetencje czy jako potencjalne możliwości oraz talent mogą mieć charakter indywidualny i różny dla każdej jednostki oraz zależne są od warunków środowiska społeczno-kulturowego. Maksymalny rozwój zdolności (predyspozycji, kompetencji lub możliwości) i osiągnięcie optymalnych osiągnięć przez jednostkę możliwe jest tylko wtedy, gdy wszystkie istotne wskaźniki zdolności splatają się w korzystny pod każdym względem kompleks. Szczególnie przydatne jest stymulowanie poznawczych, emocjonalnych i behawioralnych zdolności jednostki w kierunku uzyskiwania przez nią twórczych efektów własnych działań²² oraz konstruowanie programów przyspieszających, wzbogacających i poszerzających doświadczenia uczniów.

²¹ Por. przykładowe publikacje: M. Partyka (red.), *Modele opieki nad dzieckiem zdolnym*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN, Warszawa 2000; R. Sternberg, *Psychologia poznawcza*, WSiP, Warszawa 2001; E. Nęcka, *Inteligencja: Geneza. Struktura. Funkcje*, GWP, Gdańsk 2003; W. Ligęza, *Model rozwijania kompetencji kreatywnej u dzieci od 3 roku życia*, [w:] *Dydaktyka twórczości*, pod red. K. J. Szmidta, Oficyna Wyd. Impuls, Kraków 2003; J. Uszyńska-Jarmoc, *Twórcze zdolności potencjalne i realizacyjne dzieci w młodszym wieku szkolnym: analiza różnic indywidualnych* [w:] *Dylematy edukacji artystycznej. t. II*, pod red. W. Limont, K. Nielek-Zawadzkiej, Oficyna Wyd. Impuls, Kraków 2006; W. Limont, *Kształcenie uczniów zdolnych*, [w:] *Materiały konferencyjne z ogólnopolskiej konferencji „Nauczyciel w procesie rozwoju zdolności i talentów uczniów”*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 2006.

²² K.J. Szmidt, *Współczesne koncepcje wychowania do kreatywności i nauczania twórczości: przegląd stanowisk polskich* [w:] *Dydaktyka twórczości*, pod red. K.J. Szmidta, dz. cyt., s. 83.

Zwraca się także uwagę, że same zdolności intelektualne nie wystarczą, by jednostka mogła osiągać wysokie i pożyteczne rezultaty swojej działalności. Dla optymalnych i użytecznych wytworów powstających w wyniku aktywności zdolnej jednostki niezbędne są także jej mądrość życiowa, umiejętności i zrównoważone połączenie inteligencji, twórczości i mądrości, motywacja i siła wewnętrzna oraz wysokiej klasy eksperci, którzy funkcjonują w otoczeniu zdolnych jako modele do naśladowania lub mentorzy wspierający zdolne jednostki w ich dziedzinie działalności²³.

3. Zdolności dziecka w wieku przedszkolnym²⁴

Według wielu pedagogów i psychologów wiek przedszkolny jest okresem najbardziej dynamicznym w życiu każdego człowieka. Dziecko przychodzi na świat bogato wyposażone. Ma wrodzoną potrzebę poznawania świata i odkrywa go z wielką odwagą. Jest spontaniczne, radosne i cieszy się zarówno efektem swoich działań jak i procesem odkrywania. Cechuje je bogata wyobraźnia, zdolność do fantazjowania, umiejętność improwizowania, niezwykła pomysłowość i duża produktywność ekspresji.

Charakterystycznymi właściwościami rozwojowymi dziecka w wieku przedszkolnym są egocentryzm, synkretyzm spostrzegania i działania, realizm, animizm, myślenie przedoperacyjne i początki myślenia opartego na operacjach konkretnych²⁵.

Z moich osobistych obserwacji pedagogicznych wynika, że dziecko w wieku przedszkolnym przejawia żywe zainteresowanie otaczającym światem, chłonie z zacięciem informacje o bliższym i dalszym otoczeniu oraz nieustraszenie dąży do poznania konkretnych właściwości przedmiotów. Przedszkolak spostrzega otaczającą rzeczywistość w sposób bardziej uporządkowany i zorganizowany, potrafi formułować oraz uzasadniać własne pragnienia i dążenia związane z eksploracją przy poznawaniu otaczającej rzeczywistości. Jest on zdolny do dłuższej trwającego wysiłku i skupienia uwagi dowolnej na

²³ Por.: A. Góralski, *Twórczość jako dążenie do mistrzostwa* [w:] *Twórczość – wyzwanie XXI wieku*, pod red. E. Dombrowskiej, A. Niedźwieckiej, Oficyna Wyd. Impuls, Kraków 2003.

²⁴ Informacje w tym podrozdziale są skrótem obszerniejszego opisu kompetencji i umiejętności dzieci w starszym wieku przedszkolnym, jakiego dokonałam w publikacji *Stymulowanie zdolności twórczych dziecka. Weryfikacja techniki obrazków dynamicznych*, jaka ukazała się nakładem wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego.

²⁵ Por.: A. Brzezińska, *Spółeczna psychologia rozwoju*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2001; A. Matczak, *Zarys psychologii rozwoju. Podręcznik dla nauczycieli*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2003; R. Vasta, M.M. Haith, S.A. Miller, *Psychologia dziecka*, WSiP, Warszawa 2004; B. Smykowski, *Wiek przedszkolny. Jak rozpoznać potencjał dziecka. Jak rozpoznać ryzyko i jak pomagać* [w:] *Psychologiczne portrety człowieka*, red. A. I. Brzezińska, GWP, Gdańsk 2004; H.R. Schaffer, *Psychologia dziecka*, PWN, Warszawa 2005.

tym, czym się zajmuje, wydłuża się czas trwania rozmaitych jego czynności (stopień koncentracji uwagi i umiejętności skupiania uwagi dowolnej zależy w dużej mierze od indywidualnych cech dziecka oraz jego motywacji), jednak układ nerwowy jest wciąż podatny na zmęczenie.

Dziecko w wieku przedszkolnym potrafi posługiwać się przy rozwiązywaniu zadań wyobraźnią dowolną, kierowaną i twórczą - nie tylko kopiuje, imituje to, co tkwi w jego doświadczeniach sensorycznych i społecznych, lecz także twórczo przekształca materiał, jakim otrzymuje do dyspozycji od otoczenia. Umożliwia mu to bogata wyobraźnia, zdolność do fantazjowania, umiejętność improwizowania, niezwykła pomysłowość i duża produktywność wyrażania fantazji, marzeń i pragnień werbalnie i w innych formach dziecięcej ekspresji, jeżeli ma stworzone ku temu warunki.

Dzięki eksploracji i aktywności własnej przedszkolak wzbogaca intensywnie własny zasób słownictwa i wytwarza załączkowe pojęcia - słowo włącza się w spostrzeżenia i wyobrażenia, co wzbogaca je i sprawia, że są dokładniejsze. Jest on także zainteresowany zadaniami proponowanymi przez otaczających dorosłych, także zadaniami wymagającymi twórczego rozwiązania problemu i potrafi generować projekty oraz pomysły rozwiązania problemów otwartych. Jednak przy tego typu aktywności potrzebuje on zainteresowania otoczenia dla własnej działalności – gdy może podzielić się swoimi pomysłami z rówieśnikami i otaczającymi dorosłymi, zwiększa swoją aktywność na terenie grupy, tym bardziej - w sytuacji komfortu psychicznego, gdy nie jest oceniany.

Spostrzeżenia te znalazły uzasadnienie w literaturze przedmiotu, ponieważ psychologowie i pedagodzy podkreślają różnorodne wartości okresu dzieciństwa, na przykład potrzebę poznawania świata w sposób czynny, ciekawość dziecka przejawiająca się zadawaniem pytań, myślenie konkretno-obrazowe wspomagające orientację dziecka w otoczeniu, rozwój ekspresji werbalnej, plastycznej i ruchowej. Wartości te są podstawą rozwoju aktywności dziecka a aktywność, szczególnie o charakterze zabawowym, jest warunkiem i drogą rozwoju (uczenia się i zdobywania doświadczeń), drogą poznawania i przekształcania świata, rozwiązywania problemów zintegrowanych z potrzebami dziecka²⁶.

²⁶ Por.: A. Birch, T. Malim, *Psychologia rozwojowa w zarysie. Od niemowlęctwa do dorosłości*, PWN, Warszawa 1998; A. Brzezińska, *Spółeczna psychologia rozwoju*, dz.cyt.; R. Fisher, *Lepszy start. Zapewnij swemu dziecku lepszy start*, Dom Wyd. Rebis, Poznań 2002; J. Uszyńska-Jarmoc, *Metody wspierania aktywności edukacyjnej*, „Wychowanie w Przedszkolu”, nr 9/2004; M. Kielar-Turska, *Zmiany rozwojowe w okresie dzieciństwa*, „Wychowanie w Przedszkolu”, nr 3/2005; M. Kielar-Turska, *Średnie dzieciństwo. Wiek przedszkolny* [w:] *Psychologia rozwoju człowieka*, pod red. B. Harwas-Napierały, J. Trempały, PWN, Warszawa 2005; H.R. Schaffer, *Rozwój społeczny*, Wyd. UJ, Kraków 2006; D. Waloszek, *Pedagogika przedszkolna. Metamorfoza statusu i przedmiotu badań*, Wyd. Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2006.

Psycholodzy rozwojowi postrzegają dziecko jako jednostkę autonomiczną, aktywną, kreatywną i kompetentną²⁷, także jako jednostkę wszechstronnie uzdolnioną, z pełną możliwością rozwoju we wszystkich kierunkach, z zadatkami na rozwijanie wielkiej twórczości oraz dużym talentem społecznym - jeśli stworzy się dziecku możliwości maksymalnego²⁸ lub optymalnego²⁹ rozwoju.

Okres przedszkolny, ze względu na bogaty rozwój sfery wrażliwości i emocjonalnej, szczególnie sprzyja spontanicznemu pojawieniu się u dzieci zdolności artystycznych, zwłaszcza plastycznych i muzycznych, a także uzdolnień twórczych, aktorskich, matematycznych, przywódczych, sportowych, technicznych, czasami pisarskich i naukowych³⁰.

Natomiast o intelektualnych uzdolnieniach dziecka świadczyć mogą następujące oznaki: ciekawość poznawcza, spostrzegawczość, zainteresowania, bogate słownictwo, wczesne czytanie i czytanie ze zrozumieniem, bogata wyobraźnia, koncentracja i wytrwałość, samokrytycyzm, żwawość intelektualna i dojrzałość w rozmowie³¹. Dodatkowo w sytuacjach codziennych dzieci z pobudzoną kreatywnością wymyślają opowiadania lub przewidywania o przyszłości, posiadają znaczną wiedzę w jakiejś dziedzinie, zadają liczne pytania, wykazują się wrażliwością przy przeżywaniu zdarzeń, filmów, bajek i czerpią radość z samej możliwości działania³². W aktywności tego typu dziecko przejawia tendencje do myślenia animistycznego, często wyobraża sobie fikcyjnych towarzyszy³³.

Według pedagogów twórczości przejawami zdolności w obszarze twórczości i aktywności twórczej dzieci w wieku przedszkolnym są: łatwość i szybkość w uczeniu się, bogata wyobraźnia, myślenie animistyczne, zdolność do personifikacji, marzeń na jawie, formy zabawy tematycznej i umysłowej, którą określa się pojęciem fantazjowania, niewinne kłamstwa i posiadanie fikcyjnych przyjaciół, czyli zmyślanie mające związek z rozwojem fantazji, humor dziecięcy, a więc zdolność dostrzegania i wytwarzania sytuacji komicznych, a

²⁷ M. Kielar – Turska, *Zmiany rozwojowe w okresie dzieciństwa*, dz.cyt..

²⁸ D. Lewis, *Jak wychowywać zdolne dziecko*, PZWL, Warszawa 1998; R. Fisher, *Lepszy start. Zapewnij swemu dziecku lepszy start*, dz. cyt.

²⁹ Ch. Galloway, *Psychologia uczenia się i nauczania*. Tom I, PWN, Warszawa 1988, s.266; A. Matczak, *Zarys psychologii rozwoju...*, dz. cyt., s.260.

³⁰ Por.: J. Uszyńska-Jarmoc, *Twórcza aktywność dziecka. Teoria – rzeczywistość – perspektywy rozwoju*, Trans Humana, Białystok 2003; B. Lipnicka, *Kształtowanie zdolności i talentu dziecka. Wspierająca funkcja rodziców*, Wyd. Barbara Aleksander Przybyłowski, Kraków 2000; R. Fisher, *Lepszy start. Zapewnij swemu dziecku lepszy start*, dz. cyt.

³¹ E. Nęcka, *Inteligencja: Geneza. Struktura. Funkcje*, dz. cyt., s. 167-168.

³² M. Partyka, *Dzieci zdolne*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN, Warszawa 2000; R. Fisher, *Lepszy start. Zapewnij swemu dziecku lepszy start*, dz. cyt. ; J. Uszyńska-Jarmoc, *Twórcza aktywność dziecka...*, dz. cyt. ; J. Bukowska, *Jak rozpoznać twórcze dzieci w przedszkolu?*, „Wychowanie w Przedszkolu”, nr 5/2005.

³³ W. Limont, *Twórczość w aspekcie życia...*, dz. cyt. , s. 20.

także opowiadania, które początkowo są odtwórcze, potem stają się bardziej twórcze, zabawy konstrukcyjne i ekspresja plastyczna³⁴.

Inni autorzy przejawy potencjału twórczego dziecka widzą w następujących obserwowalnych zachowaniach dziecka: w zamiłowaniu do wymyślania różnorodnych pomysłów, zmieniania znaczenia przedmiotów, osób, zdarzeń, w wykraczaniu dzięki mowie poza realizm i otaczającą rzeczywistość, w zaangażowaniu w zabawę aż do zapomnienia, aż do protestów w przypadku prób ingerowania w zabawę przez dorosłych, w wyrażaniu silnych emocji podczas zabawy, w kierowaniu zabawą lub jej inicjowaniu, w dobieraniu sobie współuczestników, zmienianiu przebiegu zabawy³⁵.

Twórcze zadatki zauważa się u dziecka także podczas jego działalności rysunkowej, na przykład przy rysowaniu fikcji, abstrakcji, symboli i znaków, graficznym przedstawianiu humoru i ironii, wymyślaniu historyjek dotyczących zdarzeń przedstawionych na własnych rysunkach. Jednak jakość ekspresji plastycznej uzależniona jest tu od ilości i jakości inspiracji słowem, gestem, ruchem, dźwiękiem, obrazem, od zaangażowania emocjonalnego, akceptacji i identyfikacji z tematem³⁶. Potwierdzeniem tych obserwacji są najnowsze badania empiryczne, dotyczące zdolności dzieci w wieku przedszkolnym przeprowadzone przez W. Limont, J. Uszyńską-Jarmoc, D. Kubicką i W. Ligęzę³⁷.

W literaturze psychopedagogicznej coraz powszechniej podkreślana jest teza, że zdolności (także twórcze) należy pobudzać i rozwijać już w okresie wczesnego dzieciństwa. Podstawowe bowiem znaczenie dla rozwoju dziecięcych zdolności ma środowisko, w którym dziecko wzrasta.

4. Czynniki wspierające rozwój zdolności

Wychowanie przedszkolne realizowane jest na bazie dwóch podstawowych celów: uspołecznieniu dziecka i kształtowaniu jego charakteru. Przedszkole może osiągnąć te cele

³⁴ W. Limont, *Analiza wybranych mechanizmów wyobraźni twórczej*, Wyd. UMK, Toruń 1996, s. 30-58; K.J. Szmidt, *Pedagogika twórczości*, GWP, Gdańsk 2007, s. 175-176.

³⁵ B. Lipnicka, *Kształtowanie zdolności i talentu dziecka*, dz. cyt. ; D. Kubicka, *Twórcze działanie dziecka w sytuacji zabawowo-zadaniowej*, Wyd. UJ, Kraków 2003; J. Bukowska, *Jak rozpoznać twórcze dzieci w przedszkolu?...*, dz. cyt.

³⁶ J. Kujawiński, *Rozwijanie aktywności twórczej uczniów klas początkowych. Zarys metodyki.*, WSiP, Warszawa 1990, s.164; W. Limont, *Analiza wybranych mechanizmów wyobraźni twórczej*, dz. cyt., s.43.

³⁷ W. Ligęza, *Model rozwijania kompetencji kreatywnej u dzieci od 3 roku życia*, dz. cyt. ; J. Uszyńska-Jarmoc, *Twórcza aktywność dziecka...*, dz. cyt., s. 206-211; W. Limont, *Możliwości rozwijania wyobraźni twórczej dzieci i młodzieży* [w:] *Twórczość: Zdolności. Środowisko. Edukacja*. Zeszyt 314, Pedagogika XXII, Wyd. UMK, Toruń 1997; D. Kubicka, *Twórcze działanie dziecka w sytuacji zabawowo-zadaniowej*, dz. cyt.

respektując poziom rozwoju dziecka, jego zainteresowania i nabyte doświadczenia oraz umiejętności asymilacji kultury, współdziałania w środowisku i przedszkolnej grupie bez ograniczania jego odrębności, indywidualności i ekspresji.

W optymalizacji wszechstronnego rozwoju dziecka szczególne znaczenie ma charakter zabawowy uczenia się. Zabawa jako działanie swobodne, podejmowane jest z inicjatywy i własnej woli dziecka, bezinteresowne, spontaniczne, ma określony ład i porządek. Aktywność zabawową dziecka charakteryzują także powtarzalność czasu, przestrzeni i przedmiotów, duże zaangażowanie emocjonalne, wewnętrzna motywacja, pomysłowość, fantazja. Dzięki zabawie dziecko porządkuje otaczającą rzeczywistość, kształtuje samoistnie normy społeczne, uwalnia się od lęków i frustracji, usamodzielnia się. Nade wszystko jednak zabawa dostarcza dziecku przyjemności, rozwija jego twórczą postawę, zaspokaja indywidualne potrzeby i zainteresowania, jest źródłem dobrego samopoczucia, sprawdzianem umiejętności, odprężeniem psychicznym. Zabawie towarzyszy uczucie napięcia, radości oraz świadomość odmienności od zwyczajnego życia³⁸.

Dla dziecka w wieku przedszkolnym jest dominującą formą aktywności, w literaturze wielokrotnie podkreślany jest jej twórczy charakter. Jednak wyróżnia się także inne formy aktywności, które są traktowane przez dziecko również jak zabawa a wspomagają znacząco rozwój i doskonalenie się dziecięcych struktur wewnętrznych. Są to: twórczość artystyczna, działalność poznawcza, formy uczenia się i pracy. Aktywności te mają charakter eksploracyjny, przynoszą dziecku radość działania, przyjemność wypływającą z możliwości eksperymentowania, odkrywania i wykorzystywania nabytych umiejętności, ekspresji własnych marzeń, pragnień lub własnej osobowości, stanowią podstawę i skutek aktywności oraz twórczego rozwoju.

Współcześnie poszukuje się w Polsce programów pobudzających i rozwijających twórczość dzieci/uczniów oraz nowych form, heurystyk lub technik doskonalących myślenie dywergencyjne i umiejętności poszukiwania rozwiązań problemów otwartych. Przykładami mogą być:

- Wrocławska Szkoła Przyszłości, odnosząca się do „*paradygmatu wyobraźni*” i organizowania w procesie kształcenia projektowanych okazji edukacyjnych opartych na zadaniach otwartych.

³⁸ Na temat roli zabawy w edukacji przedszkolnej czytelnik uzyska informację w przykładowych publikacjach: D. Waloszek, *Pedagogika przedszkolna...*, dz.cyt.; B. Dymary, (red.), *Dziecko w świecie zabawy. O kulturze, cechach i wartościach edukacji ludycznej*, Oficyna Wyd. Impuls, Kraków 2009; A. Brzezińskiej i in., *Dziecko w zabawie i świecie języka*, Wyd. Zys i S-ka, Poznań 1995.

- Program Polskiej Fundacji Dzieci i Młodzieży „Przedszkolaki – Krok pierwszy/Dругi”.
- Lekcje wychowania plastycznego z wykorzystaniem metody synektycznej opartej na pomysłach W. Limont.
- Lekcje twórczości z programów „Porządek i Przygoda”, „Żywioty”, „Przygoda z klasą” autorstwa m.in. K.J. Szmidta i J. Bonar.
- Program wspierania elementarnych zdolności twórczych uczniów kl. I-III Wł. Puśleckiego.
- Trening myślenia intuicyjnego według W. Dobrołowicza.
- Trening kompetencji twórczych w „Kangurowym” przedszkolu pod nazwą Kurs Twórczego Rozwoju.
- Technika Scenotestu D. Kubickiej do badania zdolności twórczych dzieci w sytuacjach zabawowo-zadaniowych.
- Program stymulowania dyspozycji kreacyjnych i autokreacyjnych dzieci w klasach I-III J. Uszyńskiej-Jarmoc.
- Program stymulowania twórczości na etapie edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej „Krok...w kierunku kreatywności” M. Jąder.
- Technika obrazków dynamicznych według E. Płóciennik.

W dostępnej literaturze psychopedagogicznej szeroko przytacza się także inne poglądy i działania nauczycieli w zakresie wspomagania rozwoju uczniów zdolnych lub rozwijania zdolności twórczych³⁹. Poszukiwanie programów i środków pobudzających, doskonalących oraz diagnozujących zdolności twórcze dzieci ma ogromne znaczenie dla rozwoju współczesnej polskiej teorii i praktyki edukacyjnej.

Podstawą realizacji zadań w programach rozwijania zdolności i twórczości są metody pedagogiczne, za pomocą których można uczyć dzieci planowania swoich działań, operowania posiadaną wiedzą i dochodzenia do własnych, na miarę możliwości, „odkryć” w zakresie różnych powiązań i zależności w otaczającym świecie. Mowa tu o metodach czynnych, problemowych, aktywizujących myślenie i wyobraźnię, przygotowujących do samodzielności, kształtujących poszukującą postawę dziecka, uczących równocześnie, jak dokonywać samodzielnej obserwacji i wyrażać własne przeżycia i myśli.

³⁹ Na temat rozwijania zdolności i kreatywności czytelnik odnajdzie informacje w publikacjach m.in.: W. Limont, M. Partyki, K. J. Szmidta, J. Uszyńskiej-Jarmoc, S. Popka, R. Sternberga, R. Fishera, H. Gardniera.

Jedną ze strategii organizowania aktywnego procesu uczenia się dziecka jest stymulowanie (pobudzanie) zmian rozwojowych poprzez wykorzystanie metody zadaniowej w kierowaniu aktywnością dziecka⁴⁰. Zgodnie z podejściem humanistycznym, pedagogiczny program stymulacji aktywności twórczej i odtwórczej dziecka powinien opierać się na tworzeniu warunków do powstawania zmian w jego rozwoju oraz właściwym udziale nauczyciela w tym procesie. W nauczycielu widzi się osobę, która organizuje i projektuje dynamiczne sytuacje edukacyjne z wykorzystaniem metod aktywizujących i problemowych.

Dynamiczne sposoby pracy z dzieckiem podtrzymują dziecięcą świeżość spostrzegania, otwartość i chłonność nowych doświadczeń poprzez identyfikację z problemem, wchodzenie w role bohaterów filmów, bajek, opowiadań, eksplorację otoczenia, manipulowanie nabytą wiedzą, improwizowanie, fantazjowanie oparte na spostrzeganiu, pomysłowości, wyobraźni, zdolności do myślenia magicznego, mistycznego i animistycznego, umiejętności posługiwania się metaforami.

Natomiast przy założeniu, że uczenie się przez dziecko nowych umiejętności rozpoczyna się od prostych schematów na podstawie doświadczeń i w integracji z różnymi sferami⁴¹, rozwijanie w okresie przedszkolnym twórczego działania jest procesem niezbędnym i uzasadnionym, tym bardziej, że na czynniki twórczej aktywności dziecka można stymulująco oddziaływać. Stymulacja (jako zachęta do samodzielnego myślenia i działania) pozwala dziecku osiągnąć samodzielną intelektualną. Jest ona także tworzeniem warunków, które skłonią dziecko do stawiania pytań i pobudzą jego zainteresowania, motywację i zdolności, które już się ujawniły i te potencjalne, głęboko jeszcze ukryte.

Dla rozwoju dziecka we wszystkich sferach jego aktywności zasadnicze znaczenie ma środowisko rodzinne. Tworzy ono określone warunki dla własnej aktywności dziecka. Dostarcza mu wzorców wykonywania czynności i zachowania się, zaspokaja podstawowe potrzeby psychiczne, dostarcza modeli osobowości i wzorców pełnienia ról społecznych, wzorców opracowania i interpretacji doświadczenia indywidualnego, oceny zjawisk zgodnie z uznawanymi wartościami. Środowisko rodzinne stymuluje rozwój poznawczy i społeczny - to rodzina kształtuje wartości, które dziecko asymiluje przez wiele pierwszych lat swojego

⁴⁰ L.S. Wygotski, *Myślenie i mowa*, PWN, Warszawa 1989, s. 93; D. Waloszek, *Środki edukacji dzieci*, „Wychowanie Przedszkolne. Zeszyt nr 9”, ODN, Zielona Góra 1995, s. 24; J. Uszyńska-Jarmoc, *Metody wspierania aktywności edukacyjnej*, dz. cyt.; J. Uszyńska-Jarmoc, *Rozwijanie dyspozycji kreacyjnych i autokreacyjnych dzieci poprzez twórczą aktywność werbalną i plastyczną* [w:] *Twórczość w teorii i praktyce*, pod red. S. Popka, Wyd. UMCS, Lublin 2004.

⁴¹ N.N. Poddjakow, *Myślenie przedszkolaka*, dz. cyt.; A. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, GWP, Gdańsk 2004, s. 8-9; B. Smykowski, *Wiek przedszkolny*, dz. cyt., s. 170.

życia, także te wartości, które odnoszą się do edukacji, kreatywności i ciężkiej pracy nad sobą.

W literaturze metodologicznej funkcjonuje wiele opisów i propozycji środków i materiałów dydaktycznych, które umożliwiają usprawnianie procesu kształcenia i zarazem są podstawą optymalnych warunków uczenia się. Dobry odbiór przez dziecko informacji podawanej przez środki dydaktyczne zależy od:

- dostosowania treści do poziomu umysłowego,
- przygotowania emocjonalnego i merytorycznego oraz doświadczeń,
- treści i zakresu materiału,
- zgodności realizacji zagadnienia z prawidłowościami procesu nauczania i uczenia się,
- wartości technicznej⁴².

Literatura metodyczna współczesnej edukacji przedszkolnej uboga jest w prezentację środków dydaktycznych, które wspierają aktualne możliwości rozwojowe dzieci i skutecznie wpływają na wszechstronny rozwój, w tym także na rozwój dziecięcych zdolności intelektualnych i twórczych. Programy i przewodniki metodyczne wskazują sposoby pracy z kartami pracy, obrazkami i prostymi tekstami w książkach dla dzieci, niektóre wydawnictwa edukacyjne przygotowują środki dydaktyczne w formie obrazów jako pomoce demonstracyjne dla nauczyciela⁴³. Przeważnie zawierają one jednak alfabety demonstracyjne i ruchome, plansze demonstracyjne z cyframi, licznymi, plansze z wyrazami do czytania globalnego, modele figur geometrycznych, plansze przedstawiające znaki drogowe.

Część wydawnictw proponuje także rozbudowane i drogie pomoce dydaktyczne, wzbogacone o plansze tematyczne (przedstawiające między innymi znane bajki, środowiska społeczne, przyrodnicze, środki lokomocji, zwierzęta, owoce, warzywa itp.) produkowane w różnorodnych formach tekturowych, plastikowych i drewnianych. Inne proponują nauczycielom do wykorzystania w przedszkolu tablice obrazkowe o dużym formacie. Przeważnie są to obrazy wieloelementowe, często przesycane treścią i szczegółami, o ogromnej liczbie elementów do spostrzegania, powiązanych miejscem akcji. W innej wersji są to obrazy statyczne, jednoelementowe lub wieloelementowe, ale także nie powiązane relacjami przyczynowo-skutkowymi i nie związane żadną akcją - przedstawiają tylko realne

⁴² E. Stucki, *Techniczne środki dydaktyczne w pracy przedszkola*, WSiP, Warszawa 1984.

⁴³ Por.: np. wydawnictwa WSiP, Nowej Szkoły, Harmonii, Educatorium, Nowej Szkoły.

obiekty, służą do opisu ich wyglądu, utrwalania pojęć, przyporządkowania im nazwy. Obrazy te rzadko spełniają wymagania współczesnej edukacji promującej wszechstronny rozwój.

Jednak należy pamiętać, że na osiągnięcie wyników w rozwoju mowy i myślenia wpływa przede wszystkim sposób wykorzystania obrazka lub historyjki przez nauczyciela, pytania, które on zadaje dzieciom, umiejętność skupienia uwagi dziecka na zadaniu związanym z obrazem. Korzystnym sposobem pracy z obrazkiem jest także nadawanie mu tytułu oraz pobudzanie dziecka do formułowania pytań na temat jego treści, ponieważ buduje ono w okresie przedszkolnym elementarne umiejętności wykrywania związków logicznych, tworzenia, domyslenia się następstw wypadków, uogólniania sytuacji, jej analizy czy wyciągania wniosków⁴⁴, wiązania historii z celowym działaniem, tworzenia zakończenia⁴⁵.

Uważa się także, że rysowanie obrazków i historyjek to dobry sposób, by myślenie stało się widzialne - dziecku łatwiej też zrozumieć coś, co widać⁴⁶ – nadzwyczajna jest bowiem zdolność małych dzieci do wytwarzania pomysłów za pomocą rysunku. Wspomagają one także rozwój mowy i ekspresji werbalnej, szczególnie umiejętności opowiadania i tworzenia opowiadań, formułowania dłuższych, komunikatywnych wypowiedzi, zachęcają do aktywności werbalnej. Podczas rysowania dziecko całym ciałem i umysłem stara się wyrazić własną ideę, przedmiot myśli, a także osobowość - rysunek jest też wyrazem sposobu bycia dziecka, działania i myślenia⁴⁷. Rysunek pomaga w rozwoju zdolności, w utrwalaniu i przyswajaniu wiedzy, pomaga w zrozumieniu szczegółów, doskonali zdolności obserwacyjne, wyraża i utrwała odkrycia dziecka⁴⁸.

Specyficznym przykładem takich środków dydaktycznych stymulujących zdolności dziecka w wieku przedszkolnym mogą być obrazki wykorzystywane w technice obrazków dynamicznych⁴⁹, które opracowałam merytorycznie. Ta heurystyczna technika stymuluje wyobraźnię, myślenie twórcze oraz inne procesy poznawcze, ponieważ obrazki użyte w niej:

- rozwijają wrażliwość i spostrzeganie wzrokowe,
- inspirują dzieci do stawiania pytań i samodzielnego poszukiwania odpowiedzi na nie,
- pobudzają u dzieci umiejętność manipulowania pojęciami, wyobrażeniami, doświadczeniami i wiedzą,

⁴⁴ E. Płóciennik, *Stymulowanie zdolności twórczych dziecka. Weryfikacja techniki obrazków dynamicznych*, Wyd. UŁ, Łódź 2010.

⁴⁵ B. Smykowski, *Wiek przedszkolny...*, dz. cyt., s. 239.

⁴⁶ de Bono, za: R. Fisher, *Uczymy jak myśleć*, WSiP, Warszawa 1999, s. 69.

⁴⁷ P. Wallon, A. Cambier, D. Engelhart, *Rysunek dziecka*, WSiP, Warszawa 1993, s. 20-21.

⁴⁸ Tamże, s. 132.

⁴⁹ E. Płóciennik, A. Dobrakowska, *Zabawy z wyobraźnią. Scenariusze i obrazki o charakterze dynamicznym rozwijające wyobraźnię i myślenie twórcze dzieci w wieku przedszkolnym*, Wyd. AHE, Łódź 2009; E. Płóciennik, *Stymulowanie zdolności twórczych dziecka...*, dz. cyt.

- stymulują ciekawość i aktywność poznawczą dziecka,
- rozwijają dziecięce zainteresowania i umiejętności,
- prowokują do wypowiedzi werbalnych na temat możliwych wydarzeń lub prawdopodobnych sytuacji,
- rozwijają myślenie dywergencyjne poprzez prowokowanie do wielu dobrych rozwiązań postawionego problemu,
- wywołują rozmowy między dziećmi w grupie przedszkolnej oraz między dziećmi i nauczycielem,
- prowokują do podejmowania twórczego działania w innych dziedzinach aktywności: w plastyce, muzyce, działaniach teatralnych i ruchowych.

Dzieci z grup przedszkolnych, w odniesieniu do których zastosowano tę technikę, uczyły się także szacunku dla odmiennego zdania rówieśników, ponieważ każdy mógł przedstawić swoją wersję opowiadania, swój pomysł rozwiązania postawionego problemu. Dzięki temu przedszkolaki rozwijały u siebie zdolność dostrzegania potrzeb, emocji, racji i punktu widzenia drugiej osoby. Dodatkowo praca z tymi obrazkami skutkowała podnoszeniem samooceny dziecka i jego aktywności, ponieważ każda wypowiedź, każdy pomysł był akceptowany, zarówno przez dzieci jak i przez nauczyciela. Przekładało się to na większą odwagę i samodzielność dziecka w realizowaniu innych zadań proponowanych przez nauczyciela.

Efektem pracy z obrazkami były także oryginalne prace plastyczne lub graficzne, które dodatkowo pobudzały aktywność ekspresyjną uczestników zajęć, doskonaliły zdolności manualne, orientację przestrzenną i koordynację wzrokowo-ruchową.

Kolejnym czynnikiem sprzyjającym stymulowaniu zdolności twórczych dziecka w wieku przedszkolnym są zasady organizacji nauczania i wychowania w przedszkolu: zasada wspierania rozwoju dziecka, zasada stopniowania trudności, zasada podążania za dzieckiem, za jego potrzebami zainteresowaniami, zasada inspirowania aktywności dziecka zarówno w kontaktach z rzeczywistością społeczno-kulturową, przyrodniczą oraz techniczno-materialną, zasada zachęcania dziecka do samodzielności i aktywności w podejmowaniu nowych wyzwań oraz zasada organizowania współdziałania dziecka z innymi – rówieśnikami i dorosłymi. Jednak istotne są także inne normy postępowania pedagogicznego:

- Zasada wykorzystywania naturalnych właściwości funkcjonowania poznawczego i rozwojowego dzieci.

- Zasada inspirowania i stymulowania twórczej aktywności dziecka.
- Zasada indywidualizacji oddziaływań, zaspokajania potrzeb i rozwijania zainteresowań dziecka.
- Zasada otwartości w relacjach z dzieckiem.
- Zasada tworzenia dziecku warunków do autokreacji i ekspresji w różnych formach aktywności.
- Zasada wykorzystania środowiska społecznego, jego mądrości i dynamiki, dla rozwoju umiejętności dziecka.
- Zasada budzenia i stymulowania rozwoju postaw na bazie umiejętności i wiedzy.
- Zasada twórczego i innowacyjnego postępowania nauczyciela, efektywnego realizowania celów w praktyce oraz inne, które dotyczą aktywizacji dziecka do działania⁵⁰.

Jak zatem można wnioskować z wyżej zaprezentowanych norm postępowania pedagogicznego, zachowanie nauczyciela, jego wypowiedzi i instrukcje mają wpływ na poszerzanie wiedzy i wyobrażeń dziecka. Dzieci słysząc i obserwując to, co dorosły mówi i robi, poprzez przekształcanie zapożyczonego wzorca, uczą się i rozwijają własne umiejętności oraz budują obraz samego siebie w oparciu o wiedzę na temat własnych słabych i mocnych stron. Niezbędne jest więc tworzenie warunków umożliwiających podwyższanie poziomu samooceny dziecka oraz poczucia własnej wartości, między innymi poprzez stymulowanie aktywności twórczej dziecka i jego zdolności w toku wykonywania różnorodnych zadań o charakterze rozwijającym. A te warunki na terenie przedszkola organizuje kompetentny nauczyciel.

5. Rola nauczyciela w stymulowaniu zdolności dziecka

W literaturze psychopedagogicznej podkreśla się znaczenie kompetencji nauczyciela dla rozwoju zdolności ucznia na każdym etapie kształcenia⁵¹. Rolę nauczyciela w wyzwaniu, pobudzaniu, rozwijaniu i ukierunkowywaniu zdolności i aktywności dziecka (także twórczej) prezentuje najlepiej poniższy wykaz jego zadań:

⁵⁰ E. Płóciennik, M. Just, A. Dobrakowska, J. Woźniak, *Metoda i wyobrażenia. Podręcznik dla nauczycieli. Lekcje twórczości w klasie I(II)*, Wyd. Dyfin, Warszawa 2009, s. 111.

⁵¹ Materiały konferencyjne z ogólnopolskiej konferencji „Nauczyciel w procesie rozwoju zdolności i talentów uczniów”, Warszawa 2006.

- (nauczyciel) Inspiruje zabawy dzieci.
- Proponuje formy aktywności przez stwarzanie warunków.
- Systematycznie obserwuje zachowania dzieci w różnych sytuacjach.
- Zachęca do podejmowania działań trudnych szeroko stosując sugestie, do podejmowania decyzji o treści, metodzie, warunkach działania.
- Tworzy okazje do zamiany ról dziecko-nauczyciel.
- Wywarza możliwości zmiany pozycji dzieci.
- Wczuwa się w położenie dziecka.
- Pielęgnuje, rozwija indywidualność, oryginalność dziecka.
- Szanuje autonomię, godność dziecka.
- Respektuje prawo dziecka do harmonijnego rozwoju.
- Przekazuje niezbędne dzieciom do działania informacje⁵².

Tak sformułowana rola nauczyciela odpowiada podmiotowej, humanistycznej i twórczej koncepcji edukacji i wychowania, przybliża możliwości scalania dziecięcej aktywności i możliwości oraz uzyskiwania rzeczywistych efektów wychowawczo-edukacyjnych.

Z badań psychopedagogicznych nad zdolnościami dzieci wynika, że podstawą stymulacji twórczego myślenia czy intelektualnego funkcjonowania człowieka jest wczesna diagnoza jego kompetencji i potencjału rozwojowego⁵³. Diagnoza rozwoju oraz kompetencji dziecka powinna obejmować takie umiejętności, jak: spostrzeganie, porównywanie, analiza i synteza wzrokowa, wyodrębnianie różnic i podobieństw w wyglądzie przedmiotów, figur, znaków, symboli, ustalanie relacji między częścią i całością, rozumowanie, a w tym myślenie przyczynowo-skutkowe, ustalanie następstwa zdarzeń, relacji czasowych, wnioskowanie, uogólnianie. Poza tym diagnoza taka powinna dotyczyć poziomu rozumienia poleceń, koordynacji wzrokowo – ruchowej i sprawności grafomotorycznej, pamięci i koncentracji uwagi, odporności na wysiłek intelektualny oraz umiejętności pracy w zespole rówieśniczym⁵⁴.

⁵² D. Waloszek, *Rola zadań w wychowaniu dzieci w wieku przedszkolnym*, ODN, Zielona Góra 1993, s. 29.

⁵³ A. Matczak, *Zarys psychologii rozwoju...*, dz. cyt.; B. Wilgocka-Okoń, *Gotowość szkolna dzieci sześciolletnich*, dz. cyt.; J. Uszyńska-Jarmoc, *Sposoby identyfikacji rozwojowego potencjału intelektualnego a modele stymulowania rozwoju uzdolnień dzieci we wczesnym dzieciństwie* [w:] *Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych t.1*, pod red. W. Limont, J. Cieślukowskiej, Oficyna Wyd. Impuls, Kraków 2005.

⁵⁴ Por.: publikacje E. Gruszczyk-Kolczyńskiej, A. Franczyk i K. Krajewskiej i B. Wilgockiej-Okoń.

Zgodnie z wynikami badań H. Baczyńskiej⁵⁵, od cech umysłowości nauczyciela i stosowanych przez niego metod pracy zależą postępy uczniów (dzieci) zarówno mniej zdolnych, jak i uzdolnionych, także tych, którzy przebywają w bardziej lub mniej korzystnych warunkach społeczno-rodzinnych. Natomiast wyniki badań M. Węglińskiej⁵⁶ wskazały jednoznacznie, że na osiągnięcia szkolne dzieci w młodszym wieku szkolnym ma wpływ jakość pracy nauczyciela – w klasach eksperymentalnych uczniowie osiągnęli lepsze wyniki, na przykład w zakresie interpretacji obrazka.

Także stosowanie przez nauczyciela w procesie dydaktycznym atrakcyjnych, specyficznych środków dydaktycznych w przedszkolu może mieć wpływ na osiągnięcia edukacyjne dzieci w późniejszych etapach kształcenia. Tym bardziej, że coraz częściej podkreślane jest znaczenie myślenia krytycznego, twórczego, rozumienia i przekazywania wartości, pozytywnych doświadczeń oraz zaangażowania wszystkich uczestników procesu rozwoju dziecka.

* * *

Współczesny świat wymaga od ludzi operatywności i działania opartego na umiejętności zgadywania, przewidywania, podejmowania decyzji, rozwiązywania konfliktów, myślenia i działania twórczego, rozumienia i przetwarzania informacji, aktywności w rozwiązywaniu pojawiających się problemów. Zdolności do poszukiwania oraz wykorzystywania informacji, kojarzenia faktów i zjawisk a także komunikowania się i współpracy z innymi są niezbędne przyszłym pokoleniom. Dlatego uważam, że organizacja takiego kształcenia już od przedszkola jest w pełni uzasadniona.

⁵⁵ H. Baczyńska, *Metodyka języka polskiego w klasach I-III szkoły podstawowej*, WSiP, Warszawa 1985.

⁵⁶ M. Węglińska, *Jak pracować z obrazkiem*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2000.